Škola a zdraví 21, 2010, *Příspěvky k výchově ke zdraví*

KOMPETENTNOST UČITELŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL K PRIMÁRNÍ PREVENCI DROGOVÝCH ZÁVISLOSTÍ S OHLEDEM NA POSTOJE K PROBLEMATICE

Tomáš ČECH

Abstrakt:*Příspěvek se zabývá problematikou prevence drogových závislostí v základních školách a vychází z výzkumu postojů učitelů primárního stupně k drogové problematice jako předpokladu jejich kompetentnosti v preventivně-výchovné práci ve škole. Dá se konstatovat, že postoje učitelů 1. stupně k drogám obecně jsou z hlediska společnosti reprezentativní a dávají najevo dobré obecné povědomí o této problematice, což je velmi pozitivní zjištění. Závažnější je, že chybí hlubší informace a především učitelé neumějí a nevědí, jak vážnost problematiky z preventivního hlediska dětem prezentovat. Obecně drogy učitelé nepřijímají, vnímají je jako něco negativního ve společnosti. Správně si uvědomují propojení droga – špatný životní styl; sport – správný životní styl (tzn. bez drog). Nevyhranění jsou k působení sdělovacích prostředků z hlediska motivace k užívání drog.*

Klíčová slova: *učitel; drogová závislost; rizikové chování; primární prevence drogových závislostí a rizikového chování; protidrogová výchova; postoje; kompetence*

Uvedení do problematiky

Transformace českého školství reaguje v jistém smyslu na nutnost přizpůsobit výchovně-vzdělávací proces ve všech typech škol společenskému vývoji a aktuálním požadavkům doby. Zásadní důraz je oproti dobám minulým kladen především na *klíčové kompetence* dospívajícího člověka (oproti vědomostem a dovednostem) a jeho celková připravenost „pro život“. Jednou ze stěžejním kompetencí, kterou bychom od dospívající generace očekávali, je kompetentnost k problematice drog a drogových závislostí, jejíž podstata spočívá ve včasném vytvoření a zformování správných postojů k návykovým látkám, zdraví atd. (blíže Čech, 2005a). Škola jako výchovně-vzdělávací instituce by měla vedle rodiny plnit klíčovou roli v životě dítěte z hlediska včasné primární prevence drogových závislostí a dalších forem rizikového chování. Z transformačních snah můžeme jako pozitivní vnímat zákonnou povinnost školy vytvářet Minimální preventivní programy, které by měly být

kontrolovány ze strany ČŠI, dále vyprofilování pozice školního metodika prevence v každé škole a v neposlední řadě samo zavádění Rámcového vzdělávacího programu a vytváření školních vzdělávacích programů, kde je skryt obrovský potenciál pro systematickou preventivní práci ve škole. Je-li využíván není aktuálně otázkou tohoto příspěvku, ale autor se o této problematice zmiňuje v jiných odborných statích (např. Čech, 2008).

Zájem budeme směřovat k učiteli, na kterého jsou s nutností změn ve školství kladeny nové a nové nároky, mezi nimi např. na spolupodílení se na utváření školního vzdělávacího programu své školy, schopnost pracovat podle něj, ale také na kompetentnost k preventivně-výchovným aktivitám ve vztahu ke všem formám rizikového chování včetně drogových závislostí. Oporu z hlediska těchto činností by měl po stránce metodické, koordinační, informační a poradenské nalézat u školního metodika prevence (viz *Vyhláška 72/2005 Sb. o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních),* což na mnohých školách z různých důvodů nefunguje dostatečně (ad. Čech, 2008 aj.) a kompetence metodika minimálně přesahují na primární stupeň škol, kde je proto klíčová z hlediska primárně-preventivní práce role třídního učitele.

Zde se dostáváme k podstatě příspěvku, protože chceme-li, aby učitel na tomto stupni škol pozitivně ovlivňoval zdravotní a protidrogové postoje u dětí mladšího školního věku, měl by mít sám správné a pozitivní postoje k dané problematice. Dílčím, ale současně stěžejním cílem rozsáhlého výzkumného šetření, realizovaného na základních školách v roce 2005, bylo proto zjistit postoje učitelů 1. stupně ZŠ k otázkám zdraví a problematiky drog a drogových závislostí jako východiska pro preventivně-výchovnou práci na primárním stupni škol. Výzkumný soubor představovalo 387 učitelů z Brna a Bratislavy (ve vybraných aspektech se jednalo o komparativní výzkum, blíže Čech, 2005b).

Metodologie a průběh výzkumu

Pro zjišťování postojů učitelů 1. stupně základních škol jako realizátorů protidrogové výchovy na primárním stupni škol byl jako výzkumný nástroj zvolena tzv. *Likertova škála*, která je považována za jednu nejspolehlivějších technik na měření postojů (viz Mareš, 1998, s. 112). Š. Švec (1998) označuje soubor výroků pro měření postojů prostřednictvím Likertových škál jako tzv. *ratingškálový dotazník* (dále jen dotazník). Jelikož teorie postojů rozeznávají tři hlavní roviny (dimenze), a to kognitivní, afektivní a konativní, bylo nutné i dotazník sestavovat tak, aby v ní byly rovnoměrně zastoupeny výroky, které budou odpovídat zmíněným dimenzím. Finální výzkumný nástroj se nazýval *Dotazník pro hodnocení postojů učitelů 1. stupně základních škol k problematice drog a zdraví*.

Při sestavování dotazníku byly první fázi vytyčeny tzv. tematické domény (klíčové tematické oblasti), kterých se celý výzkum týkal, a to: *kouření (cigarety, marihuana); alkohol, kofein (káva, kofeinové nápoje); drogy, drogová problematika obecně; závislost, vztahy k drogově závislým.* Při jejich vytyčování a rovněž při vytváření a formulování škál pro jednotlivé domény byly zohledňovány tyto okolnosti: *zaměření výzkumu* (postoje učitelů k otázkám drog a zdraví); *cílová skupina* (učitelé 1. stupně ZŠ);

psychosociální a ontogenetická stránka dětí mladšího školního věku, které zkoumaní pedagogové vyučují a u kterých by mělo docházet k realizaci protidrogové výchovy; *návykové látky, které nejvýrazněji ohrožují děti v období mladšího školního věku* (alkohol, nikotin, marihuana, kofein, léky). Celkem bylo pro ratingškálový dotazník vytvořeno 85 položek.

Pro zjištění reliability dotazníku a jeho homogenity, tzn. zda na sebe jednotlivé výroky navazují a tvoří homogenní výzkumný nástroj, bylo nutné zjistit tzv. *Cronbachův koeficient α*, jehož úkolem je měření důvěryhodnosti postojů. Při předvýzkumu (byl proveden u 25 respondentů) obsahoval dotazník 85 výroků; po zpracování byl vyhodnocen Cronbachův koeficient α na celý dotazník i jednotlivé škály. Korelační hodnoty jednotlivých položek se pohybovaly od 0,7348 po 0,8523 (max. rozdíl 0,0739), Cronbachův koeficient α pro celý dotazník byl 0,8047, což prokázalo velmi solidní homogenitu výzkumného nástroje a jeho správné obsahové sestavení. Přesto u výroků, kde se objevily korelačně nižší hodnoty (pod 0,75), byla provedena jejich analýza a pro samotný výzkum byly z dotazníku vyřazeny (celkem se jednalo o 11 položek, škála pro měření postojů obsahovala v konečné verzi 74 výroků). Metodologické zpracování dotazníku bylo ověřováno rovněž triangulováním dvou nezávislých odborníků, kteří posuzovali jeho sestavení.

Vyhodnocení a interpretace výsledků výzkumu

V první fázi vyhodnocování výsledků výzkumu byly vyhodnoceny odpovědi respondentů na výroky z jednotlivých tématických domén a zpracován aritmetický průměr a směrodatná odchylka položek, a to v pořadí *kouření (cigarety, marihuana), alkohol, kofein (káva, kofeinové nápoje), drogy, drogová problematika obecně a závislost.* Rozsah příspěvku nám neumožňuje prezentovat všechny zjištěné hodnoty a jejich grafickou podobu, zaměříme se tedy již pouze na analýzu výsledků cenných ve vztahu ke zkoumaným vazbám, tedy postoje učitelů k problematice jako jistého předpokladu pro preventivně-výchovnou práci

Analýza domény KOUŘENÍ *a vybraných škál*

Celkově, podle jednotlivých postojů učitelů ke kouření, lze usuzovat, že převážná většina učitelů na 1. stupni ZŠ jsou nekuřáci. Samotné postoje ke kouření jsou spíše negativní, což je určitým předpokladem, že učitelé, kteří děti mají učit o škodlivosti kouření a cigaret, budou (ve většině případů) pro děti mladšího školního věku pozitivním vzorem, který nekouří, není negativním příkladem a nezapáchá od cigaretového kouře. Není nutné připomínat, že učitel u této věkové skupiny by měl být výrazným vzorem, se kterým se děti v mnohých ohledech ztotožňují a přejímají mnohé názory, vzorce chování atp.

Konkrétněji zmíněná tvrzení potvrzují např. výroky, kdy učitelé vnímají kouření dnes spíše jako společenský přežitek, vadí jim pobyt ve společnosti kuřáků i samotný kouř z cigaret. Nevnímají cigarety ani marihuanu za povzbuzující ani uklidňující prostředek, ani jako prostředek k navazování přátelství. Negativní účinky nikotinu na organismus označují za závažnější než škodlivost alkoholu, což je velmi zajímavé zjištění s ohledem na další zjištění (vyplývající z provedené Clusterovy analýzy domén), kdy

učitelé kouření méně spojují se závislostí než alkohol. Preferují pozitivní vzor učitele a striktně odmítají kouření pedagoga před žáky. K lidem-kuřákům jsou poměrně tolerantní, ale již ne tolik ke kouřícím přátelům a členům vlastní rodiny, a to ani za předpokladu, že jsou sami kuřáky.

Analýza domény ALKOHOL *a vybraných škál:*

Lze konstatovat, že výsledky postojů učitelů k alkoholu vyznívají pro učitele jako potencionální realizátory protidrogové výchovy poměrně pozitivně. Mají k alkoholu neutrální až odmítavý význam. Nepřisuzují mu zvláštní úlohu v získávání přátel, uvědomují si, že alkohol může způsobovat vážné mezilidské problémy. Převážná většina z nich se domnívá, že jedinec v dětském věku by neměl okusit alkohol, nepovažují to za přirozené.

Diskutabilní je chápání alkoholu jako tolerované drogy – k dostupnosti v běžných obchodech mají nevyhraněný názor. Ze zdravotního hlediska vnímají alkohol v malém množství jako spíše neškodlivý, často mu přisuzují léčebné účinky (viz červené víno a podpora tvorby červených krvinek). Více jak polovina učitelů považuje každodenní konzumaci piva za drogovou závislost, což je zajímavé zjištění z hlediska vnímání alkoholu (dokonce piva) jako drogy.

Z celkového hlediska lze chápat, že učitelé vnímají alkohol jako běžnou součást života, ale v zásadě se neztotožňují s pravidelnou konzumací alkoholu (byť v malém množství), spíše s příležitostnou konzumací (při oslavách, po jídle, částečně z preventivně-zdravotního hlediska). Alkohol v dětském věku nevnímají jako přirozenou součást.

Analýza domény KOFEIN *a vybraných škál:*

Káva jako povzbuzující nápoj, bez kterého si většina učitelů nedovede představit den. Dá se říci, že se jedná obdobu obrazu společnosti, kde je káva rovněž běžnou součástí dne. K množství kávy v průběhu dne a její škodlivosti ale panují rozdílné postoje – každodenní šálek kávy není škodlivý, ale ve větším množství škodí. Zhruba polovina respondentů ji potřebuje ke svému životu; více jak polovina ji řadí mezi návykové látky, tzn. drogy. Nevyhraněné jsou postoje, zda je či není bílá káva vhodná pro děti, což koresponduje i s postojem, zda mléko v kávě snižuje účinky kofeinu.

Coca-colové nápoje jsou spíše povzbuzující nápoje, ale (a to i v light podobě) s povzbuzujícími, tak negativními účinky (možnost vzniku závislosti). To lze vnímat velmi pozitivně, protože právě coca-coly jsou jedním z velmi oblíbených nápojů u dětí (i mladšího školního věku) a rodiče si nevhodnost tohoto nápoje pro děti často neuvědomují nebo nechtějí uvědomit. Podstatné je, že si to uvědomují učitelé!

Učitelé poměrně kategoricky odmítají spojitost káva – cigareta, což v mnohých ohledech koresponduje s postoji učitelů ke kouření (viz analýza domény kouření).

Analýza domény DROGY *a vybraných škál:*

Dá se konstatovat, že postoje učitelů 1. stupně k drogám obecně jsou z hlediska společnosti reprezentativní a dávají najevo dobré obecné povědomí o této problematice, což je velmi pozitivní zjištění. Závažnější je (vyplývá z dalších fází šetření), že chybí hlubší informace a především učitelé neumějí a nevědí, jak vážnost problematiky z preventivního hlediska dětem prezentovat.

Obecně drogy učitelé nepřijímají, vnímají je jako něco negativního ve společnosti (považují je za hrozbu pro lidstvo), jako závažný problém. Nevnímají pozitivní účinky drog (nejsou zpestřením života a večírků, nepodporují sebevědomé chování); polovina respondentů uznává drogy jako součást společnosti; stejně jako měkké, legalizované drogy (káva, cigareta, alkohol) jako určitý společenský rituál. Správně si uvědomují propojení *droga – špatný životní styl; sport – správný životní styl* (tzn. bez drog). Nevyhranění jsou k působení sdělovacích prostředků z hlediska motivace k užívání drog.

Většina učitelů neřadí léky mezi drogy (návykové látky) a nevnímá možnost vzniku závislosti u dětí při neuvážené a nadměrné medikační léčbě. Postoje k této problematice (drogy obecně) jsou kategoričtější než u kouření, alkoholu a nejvíce kofeinu, což ostatně potvrzuje, že tyto látky, i když jsou vnímány jako drogy, nepovažují učitelé za tolik škodlivé. Možná je zajímavé zmínit, že u Likertových škál v této doméně nebylo vymezeno, o jaké drogy by se mělo jednat – to potvrzuje, že slovo droga přirozeně asociuje drogu tvrdou, nelegální.

Analýza domény ZÁVISLOST, VZTAHY *a vybraných škál:*

Analýza této domény přináší možná nejzajímavější údaje. Ačkoliv se většina učitelů nesetkala s drogově závislým člověkem, jsou k nim respondenti více tolerantní než např. k alkoholikům, přitom se rovněž jedná o drogovou závislost. Více jak polovina učitelů by neměla problém přátelit se s drogově závislým, ale tolerovat partnera-alkoholika by většina nemohla. Drogově závislý budí respekt v negativním slova smyslu – víc jak polovinou respondentů jsou označováni jako nebezpeční a agresivní.

Závislost vnímají učitelé jako nemoc, ze které si sám závislý nemůže pomoci (potřebuje pomoc jiných). Bezpochyby je zajímavé, že učitelé se cítí být kompetentní pomoci závislému člověku (dá se předpokládat, že o tom rozhoduje jistá míra povědomí a rovněž sociálního cítění). Za propadnutí závislosti může vždy jedinec sám, může to být určitý projev útěku od odpovědnosti.

Školu spíš učitelé nevnímají jako možné rizikové prostředí vzniku drogové závislosti; drogově závislé dítě ve třídě by spíše nevnímali jako svůj výchovný neúspěch (tzn. příčinu by hledali v jiném sociálním prostředí, u dětí mladšího školního věku s největší pravděpodobností v rodině).

Nevyhraněné jsou postoje, zda nadměrné užívání léků může způsobovat drogovou závislost, v každém případě léky u většiny respondentů nejsou preventivním prostředkem předcházení nemocem.

Lineární vzdálenost domén

Na závěr příspěvku se zaměříme na zajímavé údaje, které přináší výsledky vyhodnocení lineárních vzdáleností (závislostí) jednotlivých domén (viz graf 1 a tabulka 1) a provedení Clusterovy analýzy domén (viz graf 2).

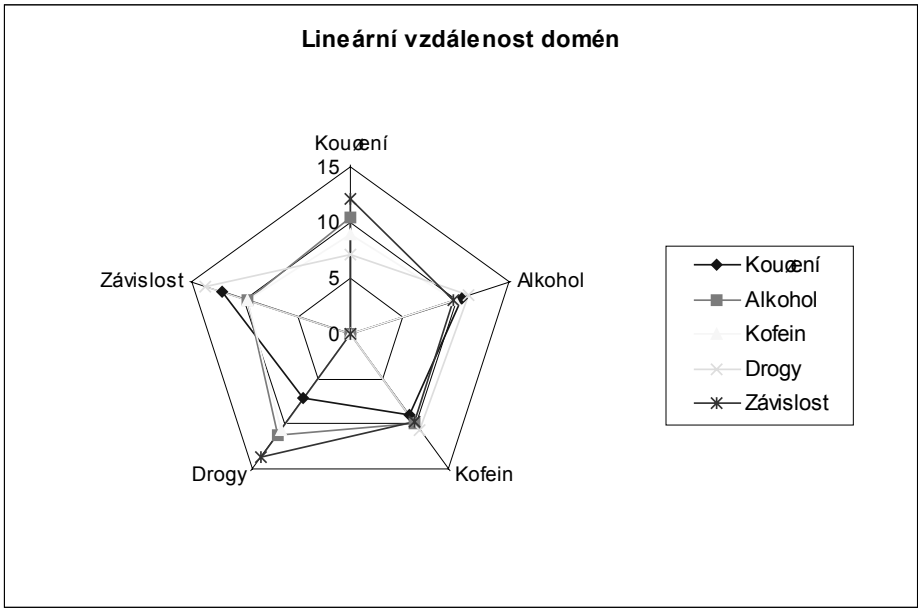

Graf 1: Lineární vzdálenost domén

Tabulka 1: Lineární vzdálenost domén

LVP	Kouření	Alkohol	Kofein	Drogy	Závislost
Kouření	0	10,40	8,84	7,02	11,95
Alkohol	10,40	0	9,73	11,11	9,57
Kofein	8,84	9,73	0	10,56	9,62
Drogy	7,02	11,11	10,56	0	13,57
Závislost	11,95	9,57	9,62	13,57	0

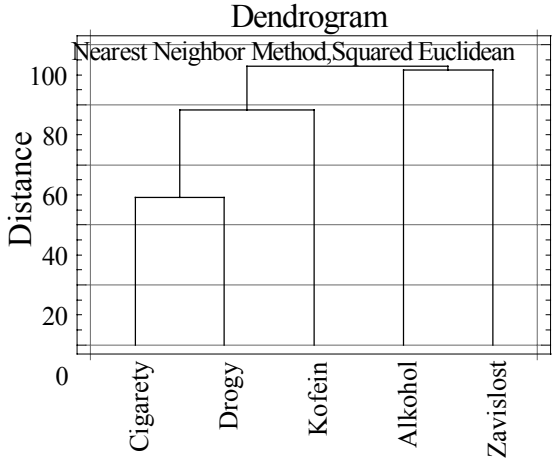

Graf 2: Clusterova analýza domén

Z grafu, ještě zřetelněji pak z dendogramu vyplývá ***nejsilnější vztah*** mezi doménami alkohol a závislost, z čehož lze vyvodit závěr, že učitelé spojují závislost nejvíce s alkoholem. Důvodů může být několik:

- kulturní tradice (alkohol je běžně dostupnou a společensky tolerovanou drogou v Čechách i na Slovensku);
- respondenti nejvíce znají a setkávají se s účinky alkoholu a o závislostním chování v důsledku jiných drog nemají tolik informací (prezentováno v grafu – z výsledků výzkumu je patrný slabý vztah mezi závislostí a drogami);
- učitelé nemají přímou zkušenost (nebo minimální) setkání s člověkem závislým na jiných drogách než alkohol.

Stejně zajímavé se jeví i ***nízké vnímání vztahu*** (mezi vytyčenými návykovými látkami nejnižší) mezi závislostí a kouřením. Jako důvody se jeví:

- kulturní tradice (cigarety stejně jako alkohol patří k běžnému životu společnosti a jsou tolerovanou drogou, mnohými lidmi nejsou ani jako drogy vnímány);
- důsledky závislosti na kouření se projevují výrazně později než např. u alkoholu, ale i jiných drog;
- zdravotní ohrožení člověka je dlouhodobé, tzn. že člověk neumírá na následky kouření několika cigaret a ani se při nízkých dávkách nemusí stát závislým;
- s kouřením může člověk při silné vůli přestat sám (léčba ostatních závislostí vyžaduje v převážné většině odbornou pomoc);
- kouření je díky reklamám a médiím prezentováno v mnohých ohledech jako určitý životní styl, který dokáže výrazně oslovit mladou generaci, a to více, než prezentování negativních účinků kouření a např. varování MZ na jednotlivých krabičkách cigaret (blíže např. Wiegerová, 2004).

COMPETENCY OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE PRIMARY PREVENTION OF DRUG ABUSE WITH A VIEW OF THE ATTITUDES TOWARDS THE TOPICS OF DRUGS ABUSE PREVENTION

Abstract: The paper deals with the topic of drug-abuse prevention in primary schools and it is based on the research into the attitudes of primary-school teachers towards the topic of drug abuse, as the attitudes are the prerequisites for teachers´ competency for the preventive – educative work at school. It may be said that in general, the attitude of teachers from the first grade of primary school towards drugs is representative from the social point of view; teachers show good general awareness of such problems, which is a very positive finding. However, it is rather serious that teachers lack deeper information and they do not know how to present the seriousness of such topics to the children by way of prevention. Generally, teachers do not accept drugs; they perceive drugs as something negative in the society. They correctly understand

the connection of drug – wrong lifestyle; sport – correct lifestyle (i.e. without drugs). However, their attitude towards the influence of mass media in the area of motivation towards drug abuse is not well defined.

Keywords: teacher; drug abuse; dangerous behaviour; primary drug prevention and primary prevention of dangerous behaviour; anti-drug education; attitudes; competency.